

BENJAMÍN
LABATUT

STRAŠLIVÁ
ZÁVRAŤ

FINALISTA MEZINÁRODNÍ
BOOKEROVY CENY 2021

PŘELOŽILA
ANNA ŠTÁDLEROVÁ

Strašlivá závrat'

Vyšlo také v tištěné verzi

Benjamín Labatut

Strašlivá závrat' – e-kniha

Copyright © BB/art s. r. o., 2022

Všechna práva vyhrazena.
Žádná část této publikace nesmí být rozšiřována
bez písemného souhlasu majitelů práv.

Strašlivá závrať

Benjamín Labatut
Strašlivá závrať

Přeložila Anna Štádlerová

BENJAMÍN LABATUT:

UN VERDOR TERRIBLE

© Suhrkamp Verlag Berlin, 2020

All rights reserved by and controlled through

Suhrkamp Verlag Berlin on behalf of Puentes Agency.

Translation © Anna Štádlerová, 2022

ISBN tištěné knihy: 978-80-7637-289-4

ISBN ePUB: 978-80-7637-370-9

ISBN MOBI (Kindle): 978-80-7637-372-3

ISBN PDF: 978-80-7637-371-6

(...) Stoupáme, padáme. Možná že stoupáme při pádu.

Jsme utvářeni porážkou.

*Naše jediná moudrost je tragická, docházíme k ní příliš
pozdě, až když jsme ztraceni.*

Guy Davenport

Pruská modř

Několik měsíců před norimberským procesem si lékaři během prohlídky všimli, že Hermann Göring má křiklavě červené nehty na rukou a nohou. Domnívali se – mylně –, že zbarvení je následkem jeho závislosti na dihydrokodeinových tabletách, prášcích proti bolesti, kterých spolykal více než sto denně. Podle Williama Burroughse je dihydrokodein přinejmenším dvakrát silnější než kodein a má podobný efekt jako heroin, ovšem s elektrizujícími účinky jako kokain; což byl důvod, proč americkým lékařům nezbylo nic jiného než Göringa závislosti zbavit, než se dostaví před soud. Nebylo to jen tak. Když ho přišly zatknout spojenecké jednotky, vlekl za sebou nacistický hodnostář kufr, ve kterém měl kromě laku na nehty, který používal, když se převlékal za Nerona, i přes dvacet tisíc tablet své oblíbené drogy – téměř všechno, co na konci druhé světové války z německých zásob dihydrokodeinu zbylo. Jeho závislost nebyla nijak výjimečná: v podstatě všechny oddíly wehrmachtu dostávaly

jako součást přidělů metamfetaminové tablety. Na trh byly uvedeny pod obchodním názvem Pervitin a vojáci je užívali, aby dokázali zůstat po celé týdny vzhůru, naprosto dezorientovaní, střídavě ve stavech manického běsnění a děsivé letargie, což u mnohých z nich vedlo k záchvatům bezbřehé euforie: „Zavládlo naprosté ticho. Všechno je najednou bezvýznamné a nereálné. Připadám si úplně lehoučký, jako bych se vznášel nad letadlem,“ napsal o mnoho let později jeden z pilotů luftwaffe, jako by si namísto hrůz války připomínal tiché vytržení z jakési blažené vize. Německý spisovatel Heinrich Böll poslal rodině z fronty několik vzkazů, v nichž žádá o další dávky léku: „Je to tu těžké,“ napsal svým rodičům 9. listopadu 1939, „a snad pochopíte, že vám mohu napsat jen každý druhý nebo třetí den. Dnes tak činím hlavně proto, abych vás požádal o další Pervitin... S láskou, Hein.“ Dvacátého května 1940 poslal rodičům dlouhý a prociťtý dopis zakončený toutéž prosbou: „Mohli byste mi poslat ještě trochu Pervitinu, abych měl do záso- by?“ O dva měsíce později už rodiče obdrželi jen jediný roztřesený řádek: „Jestli je to jenom trochu možné, prosím vás, pošlete mi další Pervitin.“ Dnes víme, že Německo svůj nezadržitelný Blitzkrieg dopovalo metamfetaminem a že mnoho vojáků trpělo psychotickými záchvaty, zatímco se jim hořká tableta roz- pouštěla v ústech. Zato nejvyšší nacističtí vůdci si vychutnali něco úplně jiného, když jejich bleskovou válku uhasily ohnivé bouře spojeneckých náletů, pásy jejich tanků zastavil ruský mráz a führer nařídil zničit

na německém území všechno, co mělo nějakou hodnotu, aby blížící se vojska nenašla nic než spálenou zem. Tváří v tvář naprosté porážce, přemoženi pohledem na hrůzy, které ve světě způsobili, si zvolili rychlý útěk, skousli kyanidovou kapsli a zadusili se sladkou mandlovou vůní, jež se z jedu line.

V posledních měsících války se přes Německo přehnala vlna sebevražd. V Berlíně se jen v dubnu 1945 zabilo tři tisíce osm set lidí. Obyvatelé městečka Demmin, asi tři hodiny na sever od Berlína, propadli kolektivní panice, když ustupující německá vojska vyhodila do povětří všechny mosty, které město propojovaly se zbytkem Německa, a oni tak zůstali oddělení třemi řekami, které jejich poloostrov obklopovaly, vydáni na milost a nemilost Rudé armádě. Za pouhé tři dny si vzaly život stovky mužů, žen i dětí. Celé rodiny vstupovaly do řeky Tollense svázané provazem okolo pasu, jako by se chystaly na přízračný turnaj v přetahování lanem, a nejmenší děti si na zádech nesly školní brašny plné kamení. Chaos dospěl až k tomu, že ruští vojáci – kteří se dosud věnovali převážně rabování, vypalování domů a znásilňování žen – dostali rozkaz epidemii sebevražd zadržet; při třech různých příležitostech museli zachraňovat ženu, která se chtěla oběsit na větvi obrovského dubu na zahradě, mezi jehož kořeny už pohřbila svoje tři děti, kterým rozdala sušenky – poslední radůstku – posypané jedem na krysy; žena přežila, ale dívku, která vykrvácela poté, co si podřízla žíly stejnou břitvou, jíž předtím podřezala zápěstí svým rodičům, už vojáci

zachránit nedokázali. Stejná touha zemřít zavládla i mezi nacistickými pohlaváry: sebevraždu spáchalo padesát tři generálů pozemních vojsk, čtrnáct velitelů letectva a jedenáct admirálů a kromě nich také ministr školství Bernhard Rust, ministr spravedlnosti Otto Thierack, polní maršál Walter Model, Pouštní liška Erwin Rommel a samozřejmě i sám führer. Jiní, jako například Hermann Göring, zaváhali a byli lapeni zaživa, čímž jen oddálili nevyhnutelné. Když lékaři Göringa prohlásili způsobilým k soudnímu jednání, odsoudil ho norimberský tribunál k trestu smrti oběšením. Göring žádal, aby byl zastřelen: nechtěl zemřít jako obyčejný kriminálník. Poté, co se dozvěděl, že jeho poslednímu přání nebude vyhověno, skousl ampuli s kyanidem, kterou měl ukrytou v krabičce s pomádou na vlasy, a vedle nechal vzkaz s vysvětlením, že si vybral smrt vlastní rukou „jako veliký Hannibal“. Spojenci chtěli zničit veškeré stopy jeho existence. Vybrali mu úlomky skla ze rtů a poslali jeho oblečení, osobní věci i nahé tělo do obecního krematoria u hřbitova v mnichovském Ostfriedhofu, kde zatopili v jedné z pecí, spálili Göringa na popel a ten pak smíchali s popelem tisíců politických vězňů a odpůrců nacistického režimu státých ve věznici Stadelheim, postižených dětí a psychiatrických pacientů vyvražděných v rámci eugenického programu Aktion T4 a s ostatky nespočtu obětí koncentračních táborů. To málo, co z jeho těla zbylo, vysypali o půlnoci do Wenzbachu, malinkého potůčku, který náhodně vybrali na mapě, aby se jeho hrob v budoucnu nestal poutním

místem. Veškeré úsilí však bylo marné: sběratelé z celého světa si dodnes vyměňují osobní věci posledního velkého nacistického vůdce, vrchního velitele luftwafy a Hitlerova přirozeného nástupce. V červnu 2016 zaplatil jeden Argentinec za hedvábné trenýrky říšského maršála přes tři tisíce eur. O pár měsíců později si tentýž muž za dvacet šest tisíc eur koupil zinkovo-měděné pouzdro, v němž byla ukryta skleněná ampulka, kterou Göring rozdrtil mezi zuby 15. října 1946.

Podobné kapsle obdržela nacistická elita 12. dubna 1945 po skončení posledního koncertu Berlínské filharmonie před pádem města. Albert Speer, ministr zbrojního a válečného průmyslu a hlavní architekt třetí říše, připravil speciální program, na němž nechyběl Beethovenův *Trojkoncert* a Brucknerova *Symfonie č. 4* – zvaná „Romantická“ – a který příznačně uzavírala Brünnhildina scéna z konce třetího dějství Wagnerova *Soumraku bohů*, během níž se valkýra upálí na obrovské pohřební hranici a plameny nakonec pohltnou svět lidí, síň zesnulých válečníků Valhallu i celý panteon bohů. Diváky, kterým ještě v uších dozníval Brünnhildin nářek, zastavovali při odchodu členové *Deutsches Jungvolk* – sotva desetiletí chlapci z Hitlerjugend, protože ti starší už umírali na barikádách – a rozdávali jim kyanidové kapsle z proutěných košíčků, jako kdyby nesli obětní dary na mši. Některé z těchto kapslí sprovodily ze světa Göringa, Goebbelse, Bormanna a Himmlera, i když řada nacistických vůdců se při skousnutí kyanidu ještě raději střelila do hlavy, protože se báli, že jed selže nebo že byl obsah kapslí

úmyslně sabotován a nepřivodí jim okamžitou a bezbolestnou smrt, kterou si přáli, nýbrž pomalou agonii, kterou si zasloužili. Hitler byl o nařazení kyanidu ve svých kapslích přesvědčený natolik, že se rozhodl vyzkoušet účinnost jedné z nich na své milované Blondi, feně německého ovčáka, která ho doprovázela až do fűhrerbunkeru, kde spala u jeho postele a těšila se nejruznějším výsadám. Fűhrer by ji raději zabil, než aby padla do rukou ruské armády, která už obklíčila Berlín a každým dnem byla blíž jeho podzemní skrýši, ale neměl odvahu vzít jí život sám, a tak požádal svého osobního lékaře, aby jí jednu z kapslí rozdrtil v tlamě. Fena – jež zrovna vrhla čtyři štěňata – okamžitě zemřela, když se jí drobounká molekula kyanidu, tvořená jedním atomem dusíku, jedním atomem uhlíku a jedním atomem draslíku, dostala do krevního oběhu a zastavila jí dech.

Kyanid účinkuje tak prudce, že existuje jediné svědectví o jeho chuti, zanechané na začátku 19. století M. P. Prasadem, dvaatřicetiletým indickým zlatníkem, který po požití jedu dokázal napsat tři řádky: „Doktoři, kyanid draselný. Ochutnal jsem. Pálí na jazyku a chutná trpce,“ stálo na vzkazu, který našli vedle jeho těla v hotelovém pokoji, jež si k sebevraždě pronajal. Tekutá forma kyanidu, v Německu známá jako *Blausäure* (modrá kyselina), je vysoce těkavá; vře při šestadvaceti stupních Celsia a ve vzduchu zanechává jemnou mandlovou vůni, sladkou, ale lehce nahňklou, a ne každý ji rozezná, protože tuto schopnost podmiňuje gen, který čtyřiceti procentům populace

chybí. V důsledku této evoluční náhody je pravděpodobné, že podstatná část lidí zavražděných Cyklonem B v Osvětimi, Majdanku a Mauthausenu ani nezaznamenala pach kyanovodíku, když začal plnit plynové komory, zatímco jiní při umírání cítili stejnou vůni, jaká se po skousnutí sebevražedných kapslí rozlila na jazyku mužům, kteří jejich vyhlazení zosnovali.

Předchůdce jedovatého plynu, který nacisté používali ve svých táborech smrti – Cyklon A –, se o desetky let dříve rozstříkoval jako pesticid po pomerančích v Kalifornii a odvíšovaly se jím vagony, v nichž se ukrývaly desetitisíce mexických imigrantů ve snaze dostat se do Spojených států amerických. Na dřevěném obložení vagonů pak ulpívala pěkná modravá barva, stejný odstín, jaký je dodnes patrný na některých cihlách v Osvětimi; obojí odkazuje ke skutečnému původu kyanovodíku, jenž byl izolován v roce 1782 z prvního syntetického moderního barviva, pruské modři.

Objev pruské modři způsobil v evropském umění senzaci. Díky nižší ceně za pouhých několik let úplně nahradila barvivo, kterým malíři zdobili roucha andělů nebo Panny Marie už od renesance: ultramarín, nejvzácnější a nejdražší z modrých pigmentů, který se získával drcením lapisu lazuli vytěženého z jeskyň v údolí řeky Kokča v Afghánistánu. Odstín tohoto namjemno nadrceného minerálu byl tak hluboce indigový, že se ho chemicky podařilo napodobit až na začátku 18. století, kdy švýcarský výrobce barviv Johann Jacob Diesbach vytvořil pruskou modř. Povedlo se mu

to náhodou; ve skutečnosti chtěl vytvořit karmínovou červeň, která se získává rozemletím milionů těl sameček červce nopálového, miniaturního hmyzu parazitujícího na nopálových kaktusech v Mexiku, Střední a Jižní Americe, tvorů tak křehkých, že vyžadují ještě větší péči než bourci morušoví, protože jejich bělavá ochmýřená tělíčka snadno poničí vítr, déšť a mráz nebo je sežerou krysy, ptáci a housenky. Jejich šarlatová krev byla – společně se stříbrem a zlatem – jedním z největších pokladů, které španělští dobyvatelé uloupili původním obyvatelům Ameriky. Španělská koruna si díky ní vytvořila na karmín monopol, jenž trval staletí. Ten se Diesbach pokoušel rozbít, když nasypal *sale tartari* (uhličitán draselný) do destilátu ze zvířecích výluhů, který měl v laboratoři připravený jeden z jeho pomocníků, mladý alchymista Johann Konrad Dippel, ale směs nezískala křiklavě rubínovou barvu červce nopálového, nýbrž tak oslňující odstín modré, že ho Diesbach zprvu považoval za *hsbd-iryť*, původní barvu nebe, legendární modř, kterou zdobili kůži svých bohů staří Egypťané. Její složení po staletí střežili egyptští kněží, poté je ukradl zloděj z Řecka a po pádu Římské říše se vytratilo docela. Diesbach své nové barvivo pojmenoval „pruská modř“, aby ustanovil těsnou a trvalou vazbu mezi svým osudovým objevem a říší, jež svou slávou starověká impéria dozajista překoná, jelikož by býval musel být o dost schopnější – a možná umět předvídat budoucnost –, aby si vůbec dokázal představit, jak drtivá porážka ji v budoucnu čeká. Diesbachovi nechyběla jen tato

božská představivost, ale i základní obchodnické dovednosti potřebné k tomu, aby svůj výtvar zpeněžil; materiální zisk z jeho vynálezu tak padl do náruče finančníkovi, ornitologovi, lingvistovi a entomologovi Johannu Leonhardu Frischovi, který modř proměnil ve zlato.

Frisch si prodejem pruské modři do obchodů v Paříži, Londýně a Petrohradě nashromáždil jmění. Za obdržené peníze nakoupil stovky hektarů okolo Špandavy, kde založil první plantáž na výrobu hedvábí na území Pruska. Jako vášnivý biolog napsal králi Fridrichovi Vilému I. obsáhlý dopis, v němž opěvoval vlastnosti malinkého bource morušového, a také se rozepsal o obrovském projektu zemědělské transformace, který se mu zjevil ve snu: u všech kostelů v impériu viděl růst morušovníky, jejichž smaragdovými listy se larvy *Bombyx mori* živí. Fridrich začal plán uskutečňovat váhavě, zato třetí říše ho o dvě stě let později protlačila násilím. Nacisté vysázeli miliony morušovníků na opuštěných pozemcích i v rezidenčních čtvrtích, u škol i na hřbitovech, u nemocnic, léčeben i po obou stranách silnic, které křížovaly nové Německo. Drobným zemědělcům rozdávali příručky a návody s pečlivě rozepsanými a státem schválenými technikami sběru a zpracování larev bource morušového; po sklizni se musely na déle než tři hodiny zavěsit nad hrnec s vroucí vodou, aby je pára pomalu zabila a drahocenný materiál, kterým se zabalily do svých kokonů, utrpěl co nejmenší újmu. Tuto metodu zařadil Frisch do jedné z příloh svého vrcholného

třináctisvazkového díla, jemuž věnoval posledních dvacet let života a v němž s pečlivostí hraničící se šílenstvím roztrídil a seřadil všech tři sta původních druhů hmyzu žijícího v Německu. Poslední svazek obsahuje kompletní životní cyklus cvrčka polního, od nymfy až po zasnubní zpěv samečka, vráskot tak ostrý a pronikavý, že připomíná dětský pláč. Frisch popsal i mechanismus páření a proces kladení vajíček, jejichž odstín až překvapivě připomíná barvivo, které z něj udělalo boháče a jímž začali malovat umělci po celé Evropě, jakmile se stalo dostupným.

První slavný obraz, na němž bylo použito, je *Pohřbívání Krista* z roku 1709 holandského malíře Pietera van der Werffa. Po jeho nebi se nad horizontem plíží mraky, a plášť, který stíní tvář Panny Marie, září modravým odstínem, jenž odráží smutek učedníků shromážděných okolo Mesiášova nahého těla, tak bledého, že osvětluje tvář klečící ženy, jež Ježíšovi líbá hřbet ruky, jako by mu rty chtěla vypálit otevřené rány po železných hřebech.

Železo, zlato, stříbro, měď, cín, olovo, fosfor, arzén; na počátku 18. století znal člověk jen několik málo prvků. Chemie se zatím neoddělila od alchymie a různé tajemné názvy, pod kterými byly sloučeniny známé, například vitriol, rumělka nebo amalgám, byly živnou půdou pro celou řadu nečekaných a šťastných náhod. Kupříkladu pruská modř by neexistovala, kdyby nebylo mladého alchymisty, který pracoval v malířské dílně, kde barvivo vzniklo. Johann Konrad Dippel se sám prezentoval jako pietistický

teolog, filozof, malíř a lékař, ačkoliv pro své odpůrce byl prostým šejdífrem. Narodil se na hrádku Frankenstein nedaleko Darmstadtu na západě Německa a od malička se u něj projevovalo zvláštní charisma: těm, kdo v jeho přítomnosti strávili dostatek času, dokázal zatemnit mysl. Svými přesvědčovacími schopnostmi k sobě přivábil i jednoho z nejdůležitějších vědců své doby, švédského mystika Emanuela Swedenborga, jenž byl po určitou dobu jedním z jeho nejzapálenějších stoupců, avšak nakonec se stal jeho úhlavním nepřítelem. Podle Swedenborga uměl Dippel člověka odlákat od víry, připravit ho o veškerou laskavost i schopnost myslet a „ponechat ho v jakémsi deliriu“. V jednom z nejhorlivějších hanopisů ho Swedenborg přirovnal k samotnému Satanovi: „Je to nejničernější z ďáblů a nepodřídí se žádnému principu, nýbrž naopak se všem vzpouzí.“ Dippela se jeho kritika nedotkla, protože poté, co za své kacírské myšlenky a aktivity strávil sedm let ve vězení, ho skandály nechávaly chladným. Po odpykání trestu rezignoval na humanost docela: prováděl příšerné experimenty na živých i mrtvých zvířatech, jež s nadšením pitval. Chtěl se zapsat do dějin jako první člověk, který přenesení duši z jednoho těla do druhého, ale nakonec se proslavil hlavně neobyčejnou krutostí a perversním potěšením, jež mu práce s těly jeho obětí působila. Pod pseudonymem Christianus Democritus publikoval v Leidenu knihu *Života tělesného nemoci a léčba*, v níž tvrdí, že objevil elixír života – kámen mudrců v tekuté podobě –, jenž vyléčí všechny neduhy, a kdo ho vypije, stane se